

Przedmowa

Drodzy Uczniowie,

rozpoczynacie nowy etap w Waszym życiu i w Waszej edukacji. W szkole średniej zostaniecie wprowadzeni do wielkiego dziedzictwa naszej kultury oraz zapoznacie się z podstawami aktualnej wiedzy ludzkości. W jednym i drugim pomoże Wam filozofia. To ona przecież należy do najważniejszych – obok religii biblijnych, sztuki greckiej i prawa rzymskiego – źródeł kultury europejskiej. Z filozofii wyodrębniły się też prawie wszystkie nauki, które poznajecie w szkole. Celem filozofii jest mądrość, czyli głębokie rozumienie rzeczywistości, a w szczególności spraw dla człowieka najważniejszych. A to coś więcej niż posiadanie licznych informacji o świecie, inteligencja, obycie i spryt. Dlatego filozofii warto poświęcić czas.

Niniejszy podręcznik pomoże Wam zbliżyć się do źródeł mądrości, czyli do pierwszych pytań, twierdzeń i sporów, które pojawiły się w historii filozofii. Zastanawiając się nad nimi, zauważycie, że wiele z nich jest wciąż aktualnych – że wypływa z nich mądrość ważna nie tylko dla starożytnych Greków i Rzymian, lecz także dla nas. Dlatego czytając o Sokratesie, Platonie i innych starożytnych mędrkach, sami próbujcie filozofować. Zadawajcie ich pytania w nowym kontekście, w którym przyszło Wam żyć. Szukajcie na nie własnych odpowiedzi, próbując je uzasadniać zgodnie z zasadami logiki. Przemyslcie problemy, z którymi dojrzały i wrażliwi ludzie mierzą się co najmniej od dwóch i pół tysiąca lat.

W pierwszej części książki przeczytacie o najważniejszych myślicielach starożytnych przedstawionych w porządku czasowym. Ucząc się o nich, zwracajcie uwagę na pytania, które formułowali, i spory, w które wchodziłi. W ten sposób zaznajomicie się z głównymi problemami filozofii – problemami doniosłymi dla niemal każdego filozofa każdej epoki. Do-

datki do rozdziałów pomogą Wam opanować terminologię filozoficzną i sprawdzić Waszą wiedzę, a także zachęcą Was do dalszych poszukiwań i lektur. Lektury te warto zacząć od fragmentów źródłowych pochodzących z dzieł autorstwa starożytnych klasyków filozofii. Zostały one zamieszczone w drugiej części książki. Tam też dodano pytania i ćwiczenia, które ułatwią Wam zrozumienie tekstów i pobudzą do samodzielnego myślenia. W niektórych ćwiczeniach dodano informacje z logiki, która pomoże Wam rzetelnie myśleć. Pamiętajcie, że najlepsze uczenie się filozofii wymaga korzystania z wszystkich elementów podręcznika: z informacji o filozofii i filozofach, z tekstów źródłowych oraz z pytań – zwłaszcza z tych, które inspirują Was do filozofowania na własny rachunek.

Podręcznik realizuje wszystkie punkty (w tym te do wyboru) podstawy programowej z filozofii w zakresie podstawowym. Jeśli filozofia Was zainteresuje, poproście Waszych nauczycieli i dyrektorów szkół o możliwość kontynuacji edukacji filozoficznej w zakresie rozszerzonym. Filozofia w zakresie rozszerzonym jest przedmiotem, który można i warto zdawać na maturze.

Autorzy

Część I

Lekcje filozofii

1

Czym jest filozofia?

I. Lekcje filozofii

Słowa
kluczowe: filozofia,
podział filozofii, pytania
filozoficzne, potrzeba
filozofii

GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ
(1646–1716) – niemiecki filozof,
uczony i dyplomata. Mówi
się o nim, że był ostatnim
człowiekiem, który wiedział
wszystko, czyli ogarniał całą
wiedzę swej epoki. Według
niego rzeczywistość skła-
da się z monad – prostych
bytów duchowych: od monad
najniższych, odpowiadających
ciałom nieorganicznym, aż do
monady najwyższej – Boga.

FILOZOFIA (od gr. φιλεῖν,
filein – miłować, kochać;
σοφία, sofia – mądrość) –
zestaw pytań i twierdzeń,
które stanowią ludzką mądrość
lub dążenie do niej. Filozofia
porusza najbardziej podstawo-
we problemy, które dotyczą
całości bytu (rzeczywistości),
istoty i podstaw poznania,
najważniejszych wartości (dobra
i piękna) oraz natury ludzkiej.

NA TYCH LEKCJACH NAUCZYSZ SIĘ:

- przedstawiać etymologię słowa „filozofia”;
- wymieniać i charakteryzować ważniejsze dyscypliny filozofii;
- objaśniać Arystotelesowski podział filozofii na teoretyczną, praktyczną i poetyczną;
- określać funkcję logiki jako narzędzia nauki i filozofii;
- wskazywać istotne cechy pytań filozoficznych.

Dziwne pytania

Oto trzy pytania postawione przez wielkich filozofów:

- 1) Dlaczego istnieje raczej coś niż nic? (G.W. Leibniz)
- 2) Co mogę wiedzieć? (I. Kant)
- 3) Czy żyjesz po to, żeby jeść – czy raczej jesz po to, żeby żyć?
(Sokrates – zob. rozdz. 1.5)

Pierwsze z nich uderza nas swą ogólnością lub abstrakcyjnością: owszem, nieraz pytamy, dlaczego istnieje to lub tamto (np. burza lub ulewa), lecz nie dlaczego istnieje cokolwiek. Drugie pytanie staje na przekór naszej pasji wiedzy: zamiast zachęcać do tego, by wiedzieć więcej, każe się zastanowić nad granicami i podstawami naszego poznania. I wreszcie trzecie pytanie – niby żart, a jednak daje do myślenia. Każdy odpowie, że je, aby żyć – ale co to znaczy? Jem, aby pójść do szkoły; uczę się po to, by zdobyć dobrą pracę; dzięki zaś dobrej pracy mam samochód itd. A co jest ostatecznym celem tego łańcucha środków i celów? Po co tak naprawdę żyjemy?

Pytania filozoficzne to pytania najbardziej abstrakcyjne, najbardziej dociekliwe lub krytyczne i najbardziej podstawowe lub ostateczne. Zbiór odpowiedzi na nie nazywamy mądrością. A ponieważ nie ma pełnej zgody co do tego, które z nich są prawdziwe, **FILOZOFIA** – jak mówi jej etymologia (zob. definicja obok) – jest bardziej umiłowaniem lub poszukiwaniem mądrości niż nią samą. Pitagoras, jeden z pierwszych filozofów i matematyków, miał powiadać, że mądrość przynależy tylko Bogu lub bogom – nam zaś pozostaje dążyć lub przybliżać się do niej.

PYTANIA FILOZOFICZNE SĄ:

- najbardziej ogólne lub abstrakcyjne,
- najbardziej dociekliwe lub krytyczne,
- najbardziej podstawowe lub ostateczne.

Greckie początki

Niemal każda kultura poszukiwała mądrości i dopracowała się własnego jej kształtu. Jednak starożytni myśliciele greccy byli pierwszymi, którzy (ponad dwa i pół tysiąca lat temu) zaczęli uprawiać filozofię w sposób **autonomiczny i racjonalny**. Znacząco to, że wyodrębnili problemy filozoficzne od innych oraz starali się je rozwiązać za pomocą własnych zdolności poznawczych kierowanych przede wszystkim przez rozum, a nie (lub: nie tylko) w odwołaniu do czynników pozarozumowych, takich jak – szeroko rozbudowany i popularny w kulturze greckiej – system mitów. Posługiwali się przy tym **LOGIKĄ** – sztuką używania rozumu i języka. Dzięki regułom tej sztuki, doskonalonym z biegiem czasu, filozofowie coraz ściślej wyrażali swoje myśli, lepiej uzasadniali swe twierdzenia oraz poprawnie wyprowadzali z nich wnioski.

Tak się też złożyło, że filozofowie greccy byli prekursorami nauk szczegółowych: dali podwaliny geometrii, podejmowali pierwsze doświadczalne badania przyrody, zbierali wiadomości o życiu społecznym różnych państw. W efekcie nauki szczegółowe tak mocno zrosły się z filozofią, że na swą niezależność musiały w zasadzie czekać aż do czasów nowożytnych. Choć tylko nieliczne z naukowych twierdzeń Greków przetrwały próbę czasu, ich dociekania filozoficzne wciąż inspirują. Można powiedzieć, że opracowali oni pewien kanon pytań filozoficznych i ich konkurencyjnych rozwiązań, a niemal każdy z filozofów współczesnych kontynuuje dzieło któregoś ze swych starożytnych poprzedników.

Po co nam filozofia?

Po co uprawiać filozofię? Po co zadawać sobie tak trudne pytania, wiedząc, że – jak uczy historia filozofii – niemal każda odpowiedź spotka się z zarzutami dyskutantów? Arystoteles (zob. rozdz. I.7) – wielki uczyony, który dokonał syntezy wiedzy starożytnej – powiadał, że „filozofować” znaczy także „zastanawiać się nad tym, czy powinniśmy filozofować, czy – nie”. Rozumiał przez to, że nie da się uciec od filozofii, a jej przeciwnik też filozofuje. Przecież mówiąc, że filozofia jest niemożliwa, przeciwnik filozofii musi wiedzieć, jakie są granice naszych możliwości poznawczych; a głosząc, że filozofia nie ma wartości, ujawnia, że wie, co jest – w najbardziej podstawowym

LOGIKA (od gr. λόγος, *logos* – rozum, słowo, teoria, nauka) – teoria rozumowań i ścisłego wyrażania ich w języku.

IMMANUEL KANT (1724–1804) – niemiecki filozof, twórca filozofii krytycznej, czyli koncentrującej się na badaniu, jak to jest możliwe, że coś poznajemy (wiemy). W swej filozofii starał się odpowiedzieć na trzy pytania: co mogę wiedzieć?, co powinienem (zrobić)?, czego mogę się spodziewać (po śmierci)? *Zob. też rozdz. I.8.*

I. Lekcje filozofii

EPISTEMOLOGIA (od gr. ἐπιστήμη, *episteme* – wiedza; λόγος, *lógos* – nauka) – teoria poznania.

ETYKA (od gr. ἦθος, *ethos* – obyczaj) – teoria moralności, dobrego i złego działania.

ESTETYKA (od gr. αἴσθησις, *aísthesis* – wrażenie) – teoria piękna i sztuki.

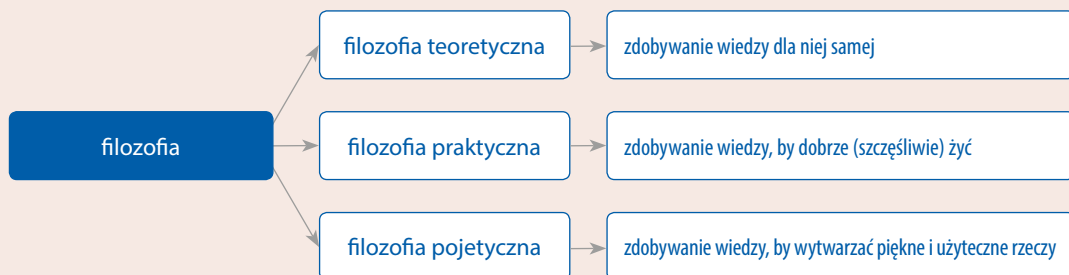
ANTROPOLOGIA (od gr. ἄνθρωπος, *antropos* – człowiek, λόγος, *lógos* – nauka) – teoria człowieka.

tego słowa znaczeniu – dobre, a co nie. W ten sposób uprawia teorię poznania (**EPISTEMOLOGIE**) oraz teorię dobrego postępowania (**ETYKĘ**). Obie zaś są kluczowymi dyscyplinami filozofii.

Doniosłość uprawiania filozofii jeszcze dobitniej można oddać, analizując Arystotelesowski podział filozofii na filozofię teoretyczną (od gr. θεωρία, *theoría* – ogląd), filozofię praktyczną (od gr. πράξις, *praxis* – działanie) i filozofię pojetyczną (od gr. ποίησις, *poiesis* – tworzenie). Pierwsza z nich dotyczy spraw lub bytów godnych wiedzy dla nich samych. Druga jest po to, by nauczyć nas, jak szczęśliwie żyć, a trzecia – jak tworzyć rzeczy piękne i użyteczne. Nikt, kto chce być szczęśliwy, nie zakwestionuje potrzeby znajomości filozofii praktycznej. Wiąże się ona ze wspomnianą etyką oraz – ze względu na społeczny kontekst ludzkiego życia – filozofią państwa i innych wspólnot ludzkich (filozofią polityki). Podobnie trudno nie dostrzec życiowej przydatności filozofii pojetycznej: każdy z nas, nawet jeśli sam nie jest twórcą, podziwia dzieła sztuki lub korzysta z wynalazków techniki. Dlatego refleksja nad istotą piękna i sztuki (**ESTETYKA**) oraz nad sensem techniki (filozofia techniki) wydają się niezbędne. Ta ostatnia – wspólnie z niektórymi innymi dyscyplinami filozofii, a zwłaszcza z filozofią człowieka (**ANTROPOLOGIA** filozoficzną) – stoi dziś przed ogromnie ważnym pytaniem: na czym polega różnica między człowiekiem a sztuczną inteligencją?

A co z filozofią teoretyczną? Jest ona potrzebna choćby dlatego, że bez rozwiązania zagadnień teoretycznych nie sposób rozwiązać zagadnień praktycznych. Spory o to, co jest dobre, a co złe, sprowadzają się w gruncie rzeczy do sporów o to, kim jest człowiek – czy jest on tylko częścią przyrody,

ARISTOTELESOWSKI PODZIAŁ FILOZOFII

filozofia grecka

+

religie biblijne

+

prawo rzymskie

czy raczej zajmuje względem niej jakąś wyższą pozycję? Z kolei żeby zasadnie odpowiedzieć na to pytanie, trzeba uprawiać filozofię przyrody oraz **ONTOLOGIĘ**, czyli ogólną teorię bytu – dyscypliny teoretyczne, które na pierwszy rzut oka nie mają nic wspólnego z naszym życiem.

Arystoteles miał jeszcze jeden powód, by najwyżej cenić filozofię teoretyczną. Otóż uważał, że namysł nad całością fizycznego świata, nad jego zmiennością i celowością prowadzi do odkrycia bytu najwyższego – ostatecznej przyczyny ruchu i ostatecznego celu wszystkich rzeczy. Wiedza o tym bycie przekracza wiedzę o przyrodzie i zbliża nas do spraw boskich, o których mówi religia. Dlatego zwieńczeniem filozofii teoretycznej ma być **METAFIZYKA** lub **TEOLOGIA**. Bezpośrednio rozważają one źródło i cel świata, a pośrednio dotyczą także źródła i celu naszego życia.

Na lekcjach filozofii pójdziemy śladem wielkich filozofów starożytnej Grecji i Rzymu. Postaramy się wniknąć w sens

ONTOLOGIA (od gr. τὸ ὄν, *to on* – byt, λόγος; *logos* – nauka) – ogólna teoria bytu.

METAFIZYKA (od gr. τὰ μετὰ τὰ φυσικά, *ta meta ta physika* – to, co po fizyce lub ponad fizyką) – tytuł dzieła Arystotelesa, które zawierało rozważania z zakresu ontologii i teologii; wielu filozofów używa do dziś nazwy „metafizyka” na oznaczenie ogólnej teorii bytu lub teorii czegokolwiek, co nie jest częścią przyrody.

TEOLOGIA (od gr. θεός, *theos* – bóg, λόγος; *logos* – nauka) – w filozofii Arystotelesa część metafizyki (teorii bytu), która zajmowała się Bogiem jako pierwszą przyczyną ruchu; różniła się teologią objawioną (opartą na religii) od teologii filozoficznej (naturalnej) – opartej na rozumowej refleksji filozoficznej.

WYBRANE DYSCYPLINY FILOZOFICZNE

ontologia (metafizyka)

ogólna teoria bytu

etyka

teoria moralności

epistemologia

teoria poznania

estetyka

teoria piękna i sztuki

antropologia

teoria człowieka

filozofia polityki

teoria państwa i prawa

filozofia przyrody i nauki

teoria podstaw przyrody i przyrodznawstwa

teologia naturalna

teoria Boga

zadawanych przez nich pytań, czyniąc je naszymi pytaniami. Rozważymy różne odpowiedzi na te pytania oraz przypatrzymy się sporom, jakie prowadzili ze sobą starożytni mistrzowie. Z biegiem czasu zauważymy, że echa tych sporów nie milkną do dziś, a drogi wyznaczone przez greckich mędrców są wciąż uczęszczane. Filozofia grecka to przecież – obok religii biblijnych i prawa rzymskiego – trwałe dziedzictwo kultury śródziemnomorskiej. Dziedzictwo, które ćwiczy nasz umysł, kształtuje nasz pogląd na fundamenty rzeczywistości i w ten sposób buduje nasze człowieczeństwo.

Warto doczytać

- Arystoteles, *Zachęta do filozofii*, przeł. K. Leśniak, Warszawa 1988.
- Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, przekład zbiorowy, Warszawa 2012.
- J. Pieper, *W obronie filozofii*, przeł. P. Waszczenko, Warszawa 1985.
- S. Law, *Wycieczki filozoficzne*, t. 1–2, przeł. W. Turopolski, Warszawa 2007.
- J. Gaarder, *Świat Zofii. Cudowna podróż w głąb historii filozofii*, przeł. I. Zimnicka, Warszawa 1995.
- „Filozofuj!” 2015, nr 1.
- Podstawa programowa z filozofii: <http://bit.ly/2tBcjuN>.

Pytania do rozdziału

1. Jakie cechy posiadają pytania filozoficzne?
2. Jak podzielił nauki filozoficzne Arystoteles?
3. Na jakich trzech podstawach opiera się kultura śródziemnomorska?

Pofilozofuj!

1. Czy zgadzasz się z racjami, które skłoniły Arystotelesa do uznania filozofii teoretycznej za najważniejszą? Swoją odpowiedź uzasadnij w odwołaniu do krytycznej analizy tych racji.
2. Czy Twoim zdaniem istnieją takie pytania, na które nauki szczegółowe nigdy nie uzyskają odpowiedzi? Jeśli istnieją, wymień je. Jeśli nie istnieją – wyjaśnij, na czym opierasz przekonanie o tak wielkiej potędze nauki.